

ابیات باز یافته سعدی*

چنانکه در یک مقاله «نسخه تورانشاهی کلیات سعدی^۱» نوشته شده است، نسخه تورانشاهی که در سال ۷۷۰ هـ/ ۱۳۶۹ م کتابت گردیده، عیناً نقل قدیم‌ترین نسخه کلیات سعدی است که در سالهای ۷۳۴-۷۲۶ هـ/ ۱۳۳۴-۱۳۲۶ م می‌باشد.

نسخه تورانشاهی با نسخه‌های فروغی و آشتیانی در جاهای بی‌شماری اختلاف دارد. مثلاً در گلستان، نسخه‌های فروغی و آشتیانی، دارای بیت ذیل می‌باشند که در نسخه تورانشاهی نیست:

چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان

چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان

علاوه بر این، نسخه‌های فروغی و آشتیانی شامل مصرع ذیل می‌باشند:

کمال همنشین در من اثر کرد

در صورتی که در نسخه تورانشاهی این مصرع این‌طور است:

جمال همنشین در من اثر کرد

نسخه‌های فروغی و آشتیانی دارای ابیات ذیل می‌باشند که در نسخه تورانشاهی

نیست:

گر گزندت رسد تحمل کن که به عفو از گناه پاک شوی

ای برادر چو خاک خواهی شد خاک شو پیش از آن که خاک شوی

در حکایت دو درویش خراسانی، این بیت سوم که در نسخه تورانشاهی هست، در

نسخه‌های فروغی و آشتیانی نیست:

* استاد عابدی این مقاله را در تاریخ ۲۰۰۵/۵/۹ م انجام رسانید.

۱. مرکز میکروفیلم نور، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، دهلی‌نو.

تنور شکم دم بدم تافتن مصیبت بود روز نیافتن
 بزرگترین ارزش نسخه تورانشاهی در داشتن مقطعات و رباعیات و مفردات ذیل
 می باشد که در نسخه های فروغی و آشتیانی گنج‌نیده نشده است:

مقطعات

- خردمند باشد جهان دیده مرد که بسیار گرم از خودست و [؟] سرد^۱
 *
 جوانان فرخنده بخت‌ور ز گفتار پیران نیچند سر
 *
 جوانان بیازوی شمشیرزن نواحی گشایند و مردان بفن
 *
 جوانان پیل افگن شیرگیر ندانند دستان روباه پیر
 *
 اگر نیک دستی مرو پیش یار اگر سیم داری بیا و بیار
 *
 که گر روی بر خاک پایش نهی جوابت بگویند بدست تهی
 *
 خداوند زر پر کند چشم دیو بدام آورد صحن چینی بریو
 *
 تهی دست با خوب رویان... که بی هیچ مردم نیرزند صبح
 *
 ز دست تهی برنیاید امید بزر پر کنم چشم دیو سفید
 *
 بلغت عظیم القدر اعز الوری و قدرک عندالله اعلی و اجمل

۱. مصرع دوم چنانکه در متن آمده از لحاظ وزن مختل است شاید درست آن چنین باشد:

«که بسیار از گرم خوردست و سرد»

(مهدی نوریان)

اذا كان يرجو المني عياله فكيف يحسب المحسن المقبل

*

از اندازه بیرون مرو پیش زن
به می رغبتی شهوت انگیختن
نه دیوانه‌ای تیغ بر خود مزین
برغبت بود خون خود ریختن

*

تا دل دوستان بدست آری
پختن دیگ نیک بختان را
بوستان [را] بزر فروخته به
هرچه رخت سراست سوخته به
دیدۀ تنگ دشمنان خدای
بفسان اجل بدوخته به
با بداندیش هم نکویی کن
دهن سگ به لقمه دوخته به

*

آن روز که خط شاهدت بود
و امروز پیامدی بصلحی
صاحب نظر از نظر براندی
کش فتحه و ضمّه بر نشاندی

*

رعیت درختست اگر روزی
به بی‌رحمی از بیخ و بارش بکن
بکام دل دوستان بر خوری
که نادان زند تیشه بر خویشتن؟

*

طعام ار لطیف و اگر سرسری
سر آنگه ببالین نهد هوشمند
چو دیرت بدست افتد خوش خوری
که خوابش بقر اندر آرد به بند
مجال سخن تا نیابی ز پیش
به بیهوده گفتن مبر قدر خویش

*

يامن نعم الوری فضلاً و مکرمه
یا اسعد الناس عبرا ما سعی قدمی
سواء العاکف المضطر البادی
و انت صاحب خیر فالزم العادی
یا اسعد الناس عبرا ما سعی قدمی
لا تطلب الامن سعاده

رباعیات

خیری که برآیدت بتوفیق از دست
در حق کسی کن که درو خیری هست

ور زانک بخون مردمان تشنه نه‌ای شمشیر مده بدست دیوانه و مست^۱

*

کس با تو عدو مخالفت نتواند زیرا که گرفتار کمندت ماند
نه دل دهدش که با تو شمشیر زند نه صبر که از تو روی برگرداند

*

گر من شبکی زان تو باشم چه شود خاری ز گلستان تو باشم چه شود
شیران جهان بنده درگاه تواند گر من سگ دربان تو باشم چه شود
در نسخه‌های فروغی و آشتیانی و بمبئی^۲ «مردی نه بقوت است و شمشیرزنی» داده شده است. در صورتی که در نسخه تورانشاهی «مردی نه بقوت است و شمشیرزنی» می‌باشد که شکل درست همان شمشیرزنی است.

ای راه روان را گذر از کوی تو نه ما بی‌خبر از عشق و همه سوی تو نه
هر تشنه که از دست تو بستاند آب از دست تو سیر گردد از دست تو نه
رباعی ذیل نسخه تورانشاهی «دیوار چه حاجت که منقش بودی» در نسخه فروغی و آشتیانی این‌طور آمده است:

دیوار چه حاجت که منقش باشد

مفردات

مروّت نباشد بر افتان زور برو مرغ دون دانه از پیش حور

*

من سخن راست نبشتم اگرش راست بخوانی
جرم لجلاج نباشد چو تو شطرنج ندانی

فقط مصرع دوم:

کافتد که بار دگر بر خاک ما گذری؟

در نسخه‌های فروغی و آشتیانی و بمبئی این بیت در مفردات داده شده است:

۱. در نسخه‌های فروغی و آشتیانی دو مصرع اول این رباعی در ذیل مفردات آورده شده است، در صورتی که در نسخه تورانشاهی این به صورت رباعی آمده است.

۲. کلیات مصلح‌الدین سعدی شیرازی، طبع محمدی، بمبئی، رجب ۱۳۸۱ هـ/دسامبر ۱۹۶۱ م.

خیری که برآیدت بتوفیق از دست در حق کسی کن که درو خیری هست
در صورتی که در نسخه خطی تحت رباعیات می‌باشد و در مصرع دیگر آن در
ضمن رباعیات آورده شده است.

علاوه بر این، در نسخه‌های فروغی و آشتیانی و بمبئی این شعر «مردی نه بقوت
است و شمشیر زنی» در نسخه تورانشاهی این‌طور آمده است:
مردی نه بقوت است و شمشیر زدنی

در آخر از آقای دکتر مهدی خواجه‌پیری، رئیس مرکز میکروفیلم نور، تشکر
می‌نمایم که این نسخه گرانها را در اختیار بنده گذاشته و در تصحیح متن خیلی کمک
فرموده‌اند.